

Józan Ildikó

Az új Európa nyelvei Antoine Meillet és az első finnugor tanszék Párizsban

Antoine Meillet (1866–1936) nevét ma a magyar olvasók leginkább abból a nyílt levélből ismerhetik, amelyet Kosztolányi Dezső 1930-ban neki címzett.¹ Ez a levél aligha kelt szimpátiát iránta, hiszen azokra a – csöppet sem hízelgő – kijelentéseire emlékeztet, melyeket a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* (Az új Európa nyelvei) című könyvében tett a magyar nyelvről és kultúráról.² Meillet azonban már a saját korában nemzetközi szinten is rendkívüli hatású nyelvész volt, és a francia szellemi életnek nagy befolyással rendelkező figurája, akinek a tevékenysége a mai napig meghatározó, még hozzá nemcsak a franciaországi nyelvészeti kutatások és egyetemi idegennyelv-oktatás, hanem a finnugor tanulmányok szempontjából is. A kép, amit itt nagy vonásokban fel szeretnék itt rajzolni, ellentmondásos lesz. Meillet ugyanis az első világháború éveiben többször hangot adott annak, hogy nem sok haszna van a magyar nyelv fennmaradásának az „új Európában”, ugyanakkor már a századfordulótól kezdve rendkívül következetesen és kitartóan dolgozott azon, hogy Franciaországban a finnugor nyelvek tanulmányozásának kereteit intézményi szinten is létrehozza, és nagyon nagy mértékben az ő tevékenységének köszönhető, hogy 1931-ben a párizsi École des langues orientales-on³ létrejött az első franciaországi finnugor tanszék.

Ki volt tehát Antoine Meillet? „A legnagyobb francia nyelvész”, ahogy André Thérive írja a *Nouvelles Revue de Hongrie* hasábjain abban az írásban, amelyben egyszerre emlékezik meg az 1936. szeptember 21-én elhunyt Meillet-ről és a november 3-án távozott Kosztolányiról. A magyar költő életútjából „a hallomásból ismert” lírai munkásságát emeli ki, fordítói tevékenységét és „főleg harcos frankofiliáját”. A „nagy tudós”-éből (természetesen) jóval több részletet ismer első kézből. „Bámulatos erudícióját” dicséri, mely az indoeurópai nyelvek területén mutatkozott meg: Meillet szlavista és hellenista is volt, tanította az örmény és a perzsa nyelvet, írt egy „csodálatos” görög nyelvtörténetet, mondja,⁴ és ezzel is csak egy részét írja le a munkásságának.

Józan Ildikó (1968) – irodalomtörténész, habilitált egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék, jozan.ildiko@btk.elte.hu

¹ Kosztolányi Dezső: A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához. *Nyugat* XXIII. évf. (1930. július 16.) 81–92.

² Antoine Meillet: *Les Langues dans l'Europe nouvelle*. Paris. Payot. 1928. A könyv első kiadása 1918-ban jelent meg ugyanennél a kiadónál.

³ Az 1795-ben alapított és ma INALCO (becenevén Langues'O) néven működő egyetem többször váltott nevet a története során. Mivel a finnugor tanszék története javarészt az 1914-es névváltást követő időszakhoz kötődik, ezért a továbbiakban az 1968-ig használt nevére (École nationale des langues orientales vivantes) utalva az ENLOV rövidítést használom a megnevezésére.

⁴ André Thérive: Le carrefour du monde. Octobre–décembre 1936. *Nouvelle Revue de Hongrie* XXX. évf. VI. février 1937. 162–163.

Magyarországon nem Kosztolányi 1930-as nyílt levele adott okot arra, hogy Antoine Meillet neve ismertté váljon. Filológusok között, nyelvész körökben már jóval korábban odafigyeltek munkájára, többen ismerték őt személyesen is, és elismerték eredményeit. A legkorábbi híradások munkáiról szinte egy időben jelentek meg első tudományos publikációival: 1897-ben, illetve egy évvel később a *Hivatalos Közlöny* és a *Nyelvtudományi Közlemények* is feltünteti írásait a frissen megjelent nyelvtudományi tanulmányok bibliográfiájában,⁵ 1898-ban pedig Kont Ignác *A francia philologiai irodalom 1895–1897-ben*⁶ címmel írott összefoglalójában be is számol röviden egyik tanulmányáról.

A századfordulót követően Meillet már rendszeres viszonyítási pontot jelent a magyar nyelvészek számára: minden jelentős munkáját ismerik és hivatkozzák. Csak néhány példát említve, 1905-ben Schmidt Henrik számol be *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (1903) című könyvéről,⁷ egy évvel később *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* címmel megjelent kétrészes írása (1902, 1905) szolgál Asbóth Oszkár *A szláv torokhangok változásai* című, szintén kétrészes írása hivatkozási pontjaként,⁸ illetve 1907-ben ugyanő ír – elismerő hangú – bírálatot *Les alternances vocaliques en vieux slave* című munkájáról is.⁹ 1909-ben Baranyai Zoltán, a későbbi diplomata és irodalomtörténész mutatja be Meillet Collège de France-ban tartott székfoglaló előadását, mely szerint „a nyelvi problémákat szociális problémáknak kell fölfognunk”,¹⁰ ezután mások mellett Asbóth Oszkárnak, illetve Schmidt József tanulmányainak (közöttük akadémiai székfoglalójának) hivatkozási pontja.¹¹ 1913-ban Balassa József a *Huszádik Század* hasábjain recenzálja Meillet-nek a *Scientia* folyóiratban megjelent cikkét a nyelvi formák változásairól,¹² és Benigny Gyula is rendszeresen utal munkáira,¹³ 1915-ben a Révai nagy lexikona is felveszi nevét a címszavak közé, és mint „indogermanistá”-t mutatja be, 1916-ban pedig szintén Schmidt József ismerteti „a nagynevű francia”¹⁴ *Grammaire du vieux perse* című, 1915-ös könyvét. Hosszú írását ezzel a mondattal zárja: „A kitűnő munkát ajánlgatni fölösleges volna”.¹⁵

⁵ Hivatalos Közlöny V. (1897. szeptember 15.). 387.; *Nyelvtudományi Közlemények* XXVIII. évf. 1898. 103, 229, 465.

⁶ Kont Ignác: *A francia philologiai irodalom 1895–1897-ben. Egyetemes Philologiai Közlöny* XXII. évf. 1898. 140.

⁷ Schmidt Henrik: *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Paris, Hachette, 1903. 434 l. (Ára 10 frank.). *Nyelvtudományi Közlemények* XXXV. évf. 1905. 101–105.

⁸ *Nyelvtudomány* I. évf. 1906/1. 12–47. *Nyelvtudomány* I. évf. 1906/2. 105–142.

⁹ Asbóth Oszkár: M. A. Meillet: *Les alternances vocaliques en vieux slave*. (Extrait des Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, Tome XIV.). *Nyelvtudomány* I. évf. 1907/4. 295–302.

¹⁰ Baranyai Zoltán: *A jelentéstannak egy új irányáról. Magyar Nyelvőr* XXXVIII. évf. 1909/2. 63.

¹¹ Asbóth Oszkár: A. Leskien: *Grammatik der albulgarischen (altkirckenslavische) Sprache*. Heidelberg, 1909. *Nyelvtudomány* III. évf. 1911/3. 202–215. Schmidt József: *Kísérlet az indogermán gutturális probléma megoldására. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből* XXII. évf. 1912/5. Schmidt az indogermán flexióról szóló, több folytatásban megjelent cikk további részeiben is hivatkozik Meillet-re (Az idg.[indogermán] flexio genesisének problémája. *Nyelvtudomány* IV. évf. 1912/1. 20–40.).

¹² Balassa József: A. Meillet: *L'évolution des formes grammaticales*. *Scientia*. 1912. IX. 1. *Huszádik Század* XXVII. évf. 1913. április. 536–537.

¹³ Például Robert Gauthiot könyvének rövid ismertetésében, ahol arra figyelmeztet, hogy „e munka erősen mutatja Meillet nézeteinek a hatását, szerzőnk néha oly theoriákat is tulajdonít M.-nek, melyeket nem Meillet hangoztatott először”. Benigny Gyula: R. Gauthiot: *La fin de mot en indo-européen*. Paris. Geuthner. 1913. 230 l. Ára 12.50 Fr. *Nyelvtudomány* V. évf. 1915/3. 240.

¹⁴ Schmidt József: A. Meillet, *Grammaire du vieux perse*. Guilmo., Paris, 1915. XX+232 l. 25 fr. *Nyelvtudomány* VI. évf. 1916/2. 127.

¹⁵ Uo. 136.

Ez a rövid összefoglalás ugyan csak ízelítő a francia nyelvész, filológus háború előtti magyarországi recepciójából, de azt talán érzékelhetővé teszi, hogy a tudományos párbeszéd Meillet és a magyar nyelvstudomány között már ebben az időszakban is jelentős, és hozzátehetjük, hatása hosszabb távon, munkássága lezárulása után is az marad. Meillet tehát a nyelvstudomány számos területén már a háború előtt megkerülhetetlenné válik. Ezért különösen feltűnő, hogy a nyelvészeti írásokban a háború utolsó éveitől a (tudományos párbeszéd értelmében vett) lényegi recepció, az értékelés és továbbgondolás helyét egy időre utalásszerű említések veszik át: azon munkái közül, melyek ebben a periódusban születtek, és szélesebb körű érdeklődésre tarthattak volna számot a nyelvstudományban Magyarországon is, sem a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* 1918-as kiadásának, sem a *Linguistique historique et linguistique générale* (1921)¹⁶ megjelenésének nincs számottevő nyoma a kiadásukat követő években. Ez az utóbbi kötetet illetően meglepő, mivel egy pusztán nyelvészeti kérdéseket tárgyaló, jelentős szaktudományos munkáról van szó. A *Les Langues dans l'Europe nouvelle* 1918-as kiadása esetében azonban nincs okunk csodálkozni. Nemcsak azért, mert a háború éveiben francia könyvek alig-alig juthattak el Magyarországra, hanem azért sem, mert a mű saját korának politikai kontextusába ágyazva jelenítette meg az európai nyelvek egymáshoz való viszonyának nyelvészeti kérdéseit. A korabeli magyar nyelvstudomány képviselői is bizonyára tudatában voltak, hogy Meillet befolyása a francia szellemi életben a nyelvstudomány szorosán vett területét messze túlzárnyalja, és a könyv is annak a lenyomata volt, hogy a nyelvész kultúrpolitikai szerepkörében a politikai aspektus került előtérbe.

A kérdés hátteréhez az is hozzátartozik, hogy a 20. század legelső éveitől fontos kérdése volt a magyar külpolitikának, hogy Párizsban létrejöjjenek a magyar nyelv és kultúra tanulmányozásának intézményes, egyetemi keretei. Az 1908/1909-es tanévtől rendszeresítik (egy államközi megállapodásnak köszönhetően) a magyar oktatást a Sorbonne-on, és az első oktatói megbízást Kont Ignác kapja, aki már korábbi években is tartott itt előadásokat a magyar irodalomról. Kont óráit ettől fogva egészen az 1912 decemberében bekövetkezett haláláig párhuzamosan hirdeti a Sorbonne és az ENLOV. Halála után a Sorbonne-on 1913 februárjától Louis Eisenmann kap tanári kinevezést, akinek a kurzusait az ENLOV is meghirdeti 1913 őszétől. Eisenmann azonban 1914 augusztusában bevonul, és a háború végéig, bár alkalmazásban marad, de nem tud visszatérni az egyetemre. A magyar oktatás sorsát azonban nem a háború, hanem már maga a kinevezés megpecsételte. Eisenmann ugyanis 1904-ben megvédett doktori dolgozatával, melyet az Osztrák–Magyar Monarchiáról írt, és későbbi írásaival apránként rossz hírnevet szerzett magyar körökben. „Magyarellenességgel” vádolták, ami mellett felemlegették azt is, hogy nyelvtudása meglehetősen hiányos volt, és alig ismerte az országot.¹⁷ Kinevezését a magyar kormányzat sem támogatta, és az oktatói álláshoz adott pénzügyi hozzájárulását is visszavonta. Eisenmann ugyanakkor a francia kormányzat töretlen bizalmát élvezte: a háború alatt nagyobbreszt a cseh-szlovákiai francia katonai misszió politikai tanácsadójaként teljesített szolgálatot,¹⁸ utána pedig, 1920 októberében a francia külügyminisztérium őt bízta meg azzal, hogy hivatalosan felvegye a kapcsolatot a magyar hatóságokkal, és a szellemi együttműködés államközi kereteit újraépítse, ennek részeként az egyetemi oktatás kérdéseiről is tárgyaljon.

¹⁶ Antoine Meillet: *Linguistique historique et linguistique générale*, H. Champion, Paris 1921.

¹⁷ Lásd például Hornyánszky Gyula: A francia Scotus Viator. *Magyar Figyelő* III. évf. 1913/1. 484–487.

¹⁸ Antoine Marès: Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897–1937). In: *Regards sur l'indomptable Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*, Revue du Nord (Hors série. Collection Histoire) n° 10, Lille 1996. 226–227.

Eisenmann és Meillet kortársak és szlavistaként pályatársak is voltak, jó kapcsolatot ápoltak egymással, előbbi azonban történész volt, és az indogermanista nyelvész Meillet számára már a századforduló éveitől kiemelten fontossá vált, hogy a finnugor nyelveknek legyen francia szakértője is. Hogy miért, azt tudományos életrajzából érthetjük meg.

A Párizsi Nyelvészeti Társaság készítette életrajz szerint Meillet Franciaország középső részén, Moulins-ben született, és itt is végezte iskoláit. Párizsban járt egyetemre. 1885-ben lett a Sorbonne hallgatója, ami mellett másik két neves intézményben is látogatott órákat: Michel Bréalé a Collège de France-ban, Ferdinand de Saussure-ét és Sylvain Léviét az École pratique des hautes études-ön. 1890-ben egy évre a Kaukázusba utazik, hogy a modern örmény nyelvet tanulmányozza. Hazatérése után felkéri, hogy helyettesítse Saussure-t, vegye át összehasonlító nyelvészeti óráit. 1894-től az iráni nyelvről is tart előadásokat, három évvel később pedig megvédi doktori munkáit. 1902-ben kinevezik az örmény tanszékre az ENLOV-on, majd 1906-ban a Collège de France-ban átveszi a Bréal távozása után üresen maradt összehasonlító nyelvészeti katedrát, és egészen 1936-ban bekövetkező haláláig oktatja itt az indoeurópai nyelvek történetét és alakтанát, ezzel párhuzamosan pedig az École pratique des hautes études-ön is tart órákat.¹⁹

Munkái 1906-ig a filológia szorosán vett területén mozognak, és a Saussure-től tanult tudományos szigor, valamint a bréali szemantika értelmében vett civilizációs tények iránti érdeklődés határozza meg azokat. 1906 után Meillet figyelme az általános törvények meghatározása felé fordul, és a nyelv-tudomány egészét felöleli, ebben ösztönzőerőt jelent neki, hogy közel kerül a durkheimi iskolához.²⁰

A különböző nyelvek és nyelvtípusok egymáshoz való viszonyát vizsgálja, és azokat a *civilizációs tényeket*, melyekre a nyelvek alakulása mutat rá. „Politika és nyelvtudomány határára végzett tevékenységei sorában szakértőként részt vállal a 14-18-as háború utáni béketárgyalások idején a csoportok, nyelvek és határok körvonalainak meghatározásában.”²¹ Pierre Swiggers szerint Meillet

ebben az időszakban foglalkozik könyveiben – a *Caractères généraux des langues germaniques* (1917) címűben és főleg a *Les langues dans l'Europe nouvelle*-ben (1918) – a nyelvek, a népcsoportok és a nemzetek közötti kapcsolatokkal; utóbbi munkájának –, melyet 1928-ban második kiadásban is megjelentetett tanítványa, Lucien Tesnière statisztikai adataival kiegészítve – az volt a célja, hogy bemutassa „Európa nyelvi helyzetét úgy, ahogy valójában van, nem pedig úgy, ahogy a 19. század óta a nemzeti hiúságok és az indulatos nemzeti követelések szerették volna, hogy legyen”.²²

A finnugor nyelvek mélyebb megismerése nagyjából akkor válik lényegi kérdéssé Meillet számára, amikor tanítani kezd. Nem pusztán azért érdeklik őt, mert általános képet akar kapni

¹⁹ Société de linguistique de Paris: *Antoine Meillet. 1866–1936*. <https://www.slp-paris.com/meillet.html> [utolsó hozzáférés: 2023. április 30.]

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Pierre Swiggers: *Antoine Meillet (1866–1936). De la grammaire comparée à la sociologie du langage*. Anamnèse. Petite anthologie des auteurs oubliés, 2008, vol. 2, n° 0 [!], 144. Swiggers a Meillet-könyv első kiadásához írt előszót idézi itt, amelyet a második kiadás is átvett (Antoine Meillet: *Les Langues dans...*[1918], 7. Uő: *Les Langues dans...* [1928], VIII).

a tudomány egyik területéről, melyet ő maga nem művel. Sokkal inkább a nyelvek alakulása, fejlődése foglalkoztatja, és az, hogy mi volt a tudomány által leírt közös indoeurópai ősnyelv előtt. Azért van tehát különös jelentősége a saját szorosabb tudományterületén kívül eső nyelvcsaládokkal kapcsolatos vizsgálatoknak, mert úgy gondolja, hogy a nyelvek történetének további megismerése és összehasonlításuk a nyelvek genealógiáját fogja kiegészíteni.²³ Az indoeurópai család legkorábbi történetéhez elengedhetetlen a finnugorral való összehasonlítás: „ha meg tudnánk állapítani, hogy az indoeurópai, a sémi és a finnugor nyelvek ugyanabból a nyelvből fejlődtek ki, egy korábbi időperiódust bemutató új összehasonlító nyelvten születhetne. De jelen pillanatban [...] az indoeurópai az utolsó, amiről fogalmat alkothatunk a történeti nyelvészet ezen ágában” – írja 1903-ban.²⁴

A finnugor nyelvek iránti érdeklődéséhez már ekkor is társul egy politikaibb jellegű, tudománypolitikai, a kortárs nemzetközi hatalmi viszonyokkal is összefüggő motiváció is, ami később sem lanyhul benne. A századfordulóig a nyelvészet e területének nem volt szakértője Franciaországban, és ennek következtében azt a francia olvasók csak egy rivális ország tudományán és nyelvén keresztül, németül ismerhették meg. Amikor 1896 és 1906 között íródott naplójában Meillet feljegyezi saját célját, ezt írja: „megszervezni a francia nyelvtudomány intézményeit, hogy nemzetközi viszonyítási ponttá váljanak (Németország ellenében)”.²⁵ Jólal később, a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* 1928-as kiadásában a francia nyelv nemzetközi szerepének visszaszorulásával kapcsolatban jut eszébe az „az apró részlet”, mint mondja, „amely jól láthatóan szemlélteti a francia visszaszorulását”. Ez a részlet pedig a finnugor tudományhoz kötődik:

Amikor a Finnugor Társaság (Société Finno-ougrienne) létrehozott egy gyűjteményes sorozatot, a finn mellett franciául is feltüntette a címet, ebben a formában: *Mémoires de la Société finno-ougrienne*. Csakhogy a legtöbb munka, amely nem finnül íródott, németül született. Amikor később, 1901-ben ez a tudóstársaság létrehozott egy folyóiratot, mely a nemzetközi közönségnek szól, a németet választották nyelvének, a neve pedig *Finnisch-ugrische Forschungen* lett.²⁶

1905 táján Meillet ösztönzésére egyik tanítványa, az anyai ágon német, apai ágon francia, tehát kétnyelvű Robert Gauthiot (1876–1916) elkezdi a finnugor nyelvekkel is foglalkozni. Meillet szerint Gauthiot „komparatistaként az indoeurópai tudomány teljes területét szerette volna átfogni”, de „nyelvészként nem maradt meg kizárólag az indoeurópainál”, hanem „első kézből vizsgálta a finnugort és a törököt” is.²⁷ Gauthiot aktív éveiből, melyet a nyelvtudománynak szentelhetett volna, előbb egy betegség, majd a háború is részt követelt magának, ezért

²³ Antoine Meillet: Le problème de la parenté des langues. *Scientia: rivista internazionale di sintesi scientifica* VIII. évf. 1914/15. 423. https://amshistorica.unibo.it/diglib.php?inv=7&int_ptnum=15&term_ptnum=409&format=jpg [utolsó hozzáférés: 2023. április 30.]

²⁴ Antoine Meillet: *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Hachette, Paris 1903. 52.; Vö. Antoine Meillet: *Le problème...*, 423–424.

²⁵ Gabriel Bergounioux: Entre épistémologie de la grammaire comparée et figure de l'intellectuel: la situation d'Antoine Meillet. In: *Meillet aujourd'hui*. Éd. par Gabriel Bergounioux et Charles de Lamberterie, Peeters. Leuven–Paris 2006. 118.

²⁶ Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1928) 254.

²⁷ Antoine Meillet: Robert Gauthiot. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* XX. évf. 1916/65. 127.

a fiatal nyelvészek a finnugor nyelvek vizsgálatára nem maradt sok lehetősége. Gauthiot a Magyar Nyelvtudományi Társágnak (Szinyei József ajánlásával) már 1905-től tagja volt, de a magyar nyelvvel magával közelebbről keveset foglalkozott, talán leginkább azokban a recenziókban, melyeket a *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*-ban közölt. Amikor Gauthiot háborús sérülés következtében – 1916. szeptember 11-én – meghal, Meillet a nekrológiájában a tudományos karrier perspektívájából nézve hangsúlyozza, hogy a halál kevéssel azután ragadta el őt, hogy „megtanulta és már igazi könnyedséggel kezelte a finnugor nyelvek egész csoportját”, és kiadott két cikket (1908-ban és 1910-ben), „melyek bizonyították, hogy Gauthiot az indoeurópai csoport segítségével milyen jól meg tudja világítani a finnugor tényeket, és ez áll fordítva is”.²⁸

Gauthiot halálával kritikus pillanatban marad finnugrista nélkül a francia nyelvtudomány, a háború ugyanis a nyelvek és a nyelvhasználat kérdését nemcsak történeti szempontból, mint a nemzeti identitások és a nemzeti törekvések egyik lényegi elemét állította a politikai és tudományos gondolkodás és törekvések origójába, hanem a nyelvtudomány szorosabban vett vizsgálati aspektusai felől is, területi-földrajzi és társadalmi-szociográfiai szempontjaikkal együtt. Az ága került tehát stratégiai helyzetbe, melynek Franciaországban a századforduló óta Meillet volt a legjelesebb és legbefolyásosabb képviselője. A háború hamar behatolt Meillet tudományterületére, és nemcsak a propaganda, hanem – több értelemben is – a háborús mechanizmus részévé tette azt.

Egyfelől azzal, hogy a tudományos élet képviselői is ugyanúgy a harctérre kerültek, mint bárki más. A háború nemcsak Gauthiot-t vette el a nyelvtudománytól, hanem jelentősen megtizedelte a francia nyelvészek sorait. Tekintélyénél, pozíciójánál fogva Meillet volt az, aki a tudományos utánpótlásról gondoskodott, és a jelek arra mutatnak, hogy központi jelentőségű volt számára, hogy megtalálja azt a nyelvészt, aki a következő francia finnugrista lehet. Gauthiot helyére Aurélien Sauvageot-t szemelte ki, akit 1916. december 23-án mutatott be a Párizsi Nyelvészeti Társaságban.²⁹ A két időpont (Gauthiot halála és a bemutatás) közelsége, akkor is feltűnő, ha ekkor még nem, csak néhány hónappal később fogalmazódott meg Meillet fejében a gondolat, hogy a még érettségi³⁰ előtt álló, tizenkilenc éves (1897. április 13-án született) Sauvageot-ból lesz majd az a finnugrista, akire a francia nyelvtudománynak egyre sürgetőbb szüksége van.

Egy kis kitéréssel hadd vessük előre, hogy Meillet inentől fogva nemcsak figyelemmel kíséri, hanem irányítja és meghatározza Sauvageot tanulmányainak és tudományos karrierjének alakulását, és ő gondoskodik arról is, hogy a külföldi tanulmányaihoz (Svéd-, Finn- és Németországban, Párizsban, majd Magyarországon) az anyagi fedezet és az intézményes fogadóközeg is meglegyen. Nem kevés az elvárás, amelyet vele szemben támaszt: lényegében öt év alatt kellene a svéd nyelvtudását tökéletesítenie, megtanulni finnül, lappul és magyarul, közben elvégeznie az egyetemet, és a német nyelvvel is foglalkoznia. Végző soron nem

²⁸ Uo. 130–131.

²⁹ Procès-verbaux des séances du 18 novembre 1916 au 16 juin 1917. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* XX. évf. 1916/65. 119.

³⁰ A francia és magyar oktatási rendszer korabeli eltérései miatt az érettségit itt a mai fogalmaink szerint értjük, mint a felsőoktatásba való bejutáshoz szükséges diplomát. Sauvageot valójában „licence és lettres” vizsgával teljesítette ezt a követelményt 1917 júniusában (lásd *Notice individuelle. Année scolaire 1948–1949. Sauvageot, Aurélien Jean Eugène*. Archives nationales [Paris]. 20100053/22.).

csodálkozhatunk azon, hogy amikor 1923 novemberében mint Meillet doktori hallgatója, fiatal nyelvész megérkezik Budapestre az Eötvös Collégiumba, még nem beszél magyarul, és a finnugor nyelvtudományban is „nagyon kezdő”.³¹ Ennek ellenére mind a tudományos, mind a kultúrpolitikai életbe rendkívüli, sőt túlzó magabiztossággal veti bele magát, olyannyira, hogy utóbbi miatt 1924-ben, majd 1925-ben is Meillet-nek kell közbelépnie a francia külügyminisztériumban, hogy ne hívják vissza Sauvageot-t Párizsba, de a doktori dolgozata elkészítését is a szakmai irányítószeropét messzemenően túllépve támogatja. Mindezt azért teszi, hogy ennek befejeztével Sauvageot visszatérjen Párizsba, és az addigra az ENLOV-on létrejövő finnugor tanszék élére kerülhessen mint a finn és a magyar nyelv tanára. A tanszék-alapítás ügyét és állomásait nincs itt módunk végigkövetni, de Meillet befolyása és közel két évtizedes kitartó – tudományos és tudománypolitikai – tevékenysége nélkül 1931 őszén aligha jött volna létre a francia finnugrisztikának az egyik legjelentősebb, legnagyobb hatású intézménye, mely ma is aktív.

Másfelől, visszatérve a háború időszakához, abban az értelemben lett a Meillet nevéhez kötődő nyelvtudomány a háborús mechanizmus része, hogy a hatalmi konfliktusok, a történeti-politikai helyzet átrajzolták a tudomány kérdésirányait. A háború éveiben a *Les Langues dans l'Europe nouvelle*-ben (1918) és néhány rövidebb terjedelmű tanulmányban Meillet a korabeli Európa nyelvi helyzetét vizsgálja, és ebből a nézőpontból – tehát a témaválasztás elkerülhetetlen következményeként – kerülnek látókörébe a finnugor nyelvek. Míg korábbi írásaiban, ha Meillet e nyelvekkel kapcsolatban nyilatkozott, akkor lényegében érdeklődését fejezte ki, melyből a tudományos teljességre törekvése és a tudós általános tájékozódásigénye volt kiolvasható, illetve az a remény, hogy a finnugor nyelvek mélyebb megismerése az indoeurópai nyelvek előtörténetére is választ ad, addig itt a választott kérdésirány (a nyelvek korabeli helyzete, állapota) és a vizsgált korpusz (az európai nyelvek) a finnugor nyelvek tekintetében is határozott állítások megfogalmazására kényszeríti. Mert ugyan az 1910-es évek Európájában Meillet szerint azoknak a nyelveknek, melyek nem az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, „csak kicsi a jelentőségük” és „Nyugat-Európában lényegében nem is találunk ilyen nyelvet”,³² de mégis „a finnugor az egyetlen jelentős nyelvcsalád, mely az indoeurópai mellett jelen van Európában”.³³ Ezért kell tehát velük is foglalkoznia a könyvében, méghozzá ugyanazon kritériumok mentén, mint amelyekkel az általa kiválóan ismert indoeurópai nyelveket megközelíti. Mivel az európai nyelvek helyzetéről és állapotáról, tehát szociográfiai, területi és (politikai és kulturális) hatalmi vetületükről, egymáshoz való viszonyukról van szó, azt sem kerülheti el, hogy a magyarról, a finnről és az észtről is nyilatkozzon ebben a tekintetben is.

A harmadik ok, amiért talán nem jogtalan Meillet 1910-es évekbeli munkásságát úgy vizsgálni, mint amely a háború működési rendjének engedelmeskedik, nem más, mint az, amit a Párizsi Nyelvtudományi Társaság fent idézett életrajza is említ: Meillet 1918–1919-ben tagja volt annak az Aristide Briand által már 1917-ben felállított, tudósokból álló testületnek (Comité d'études pour la Conférence de paix), mely a háborút lezáró béketárgyalások idején a francia kormány

³¹ Lásd Aurélien Sauvageot bemutatkozó levelét Bartoniek Gézának, az Eötvös Collegium igazgatójának, 1923. október 29. Eötvös József Collegium Levéltára, 46/84.a.

³² Antoine Meillet: *Les Langues dans...*(1918). 52–53; Uő: *Les Langues dans...*(1928). 44.

³³ Antoine Meillet: *Les Langues dans...*(1918). 54–55; Uő: *Les Langues dans...*(1928). 47.

oldalán látott el szakértői feladatokat.³⁴ S bár a jegyzőkönyvek, illetve a kiadott tanulmányok³⁵ alapján úgy tűnik, hogy Meillet a finnugor nyelvekről, illetve a magyarról a testület ülésén, illetve e megbízáshoz kapcsolódóan készített munkáiban nem nyilatkozott, nyelvtudományi publikációiban kifejtett markáns véleményét nemcsak közvetlen pályatársai és tanítványai ismerhették, hanem a tudományok és a politikai élet tágabb közönsége.³⁶ De a folyóirat-olvasó és tudományos témák iránt is érdeklődő nagyközönség szintén értesülhetett róla.

Les Langues et les nationalités (A nyelvek és a nemzetek) címet viselő írásában például, mely 1915-ben jelent meg a *Scientia* című nemzetközi folyóiratban, a háború kontextusában szemléli a nyelvek alakulását és területi megoszlását.³⁷ Sem a megjelenés helye, sem az időpontja, sem a témája nem véletlenszerű. Az 1907-ben alapított (és egészen 1988-ig fennmaradt), Bolognában kiadott és Milánóban szerkesztett *Scientia* jelentős orgánium volt a korban.³⁸ Négy nyelven (olasz, angol, német, francia) közölt tanulmányokat a tudományok legjelentősebb képviselőitől. Célja az volt, hogy a természettudományok, a matematika, a filozófia és a társadalomtudományok köréből olyan átfogó, szintetizáló írásokat adjon közre, melyek a tudományterületek határain kívül álló, legtágabban vett tudományos közönség számára is érdekesek. A folyóirat az 1915-ös első számában³⁹ elindított egy sorozatot, melyben különböző származású, különböző országokat képviselő tudósok fejtették ki véleményüket a háborúról. A sorozatot a szerkesztők⁴⁰ előszava, vezeti be, mely összefoglalja céljukat:

Ebben a rémes válságban, melyen most megy keresztül öreg Európánk és vele együtt az egész emberi civilizáció, úgy ítéltük meg, hogy az a tény, hogy a *Scientia* az egyetlen folyóirat, melynek közreműködői köre és terjesztése teljes mértékben nemzetközi, elkerülhetetlen feladatot jelöl ki számára, méghozzá azt, hogy ne zárkózzon be az absztrakt szintézis elefántcsonttornyába, ne maradjon szenttelen a jelen tragikus valóságával szemben, hanem inkább használja fel arra kapcsolatait, melyet a világ legjelentősebb tudományos tekintélyeivel alakított ki, hogy – természetesen a pártatlanság legszigorúbb elvét fenntartva, és a két szembenálló táborból és a semleges országokból egyaránt választva közreműködőket – felkéri őket, vizsgálják meg részletesen a most zajló háború kérdéseit és kiváltó okait. Természetesen nem arról van szó, hogy a napi sajtót utánozzuk, és elbanalizáljuk ezt a nagyszabású eseményt, sőt talán egész történelmünk legnagyobb eseményét azzal, hogy felületesen a Császár vagy a Cár vagy egy másik politikai személyiség számlájára írjuk, hanem sokkal inkább

³⁴ Ehhez lásd Ablonczy Balázs: Rettenetes év. A párizsi békekonferencia és Magyarország 1919–1920. *Rubicon* XXVIII. évf. (2017. július–augusztus). 7.

³⁵ A tanulmányokat füzeteként eltérő címmel lásd: *Travaux du Comité d'études*. Paris. Imprimerie nationale. 1918-1919. A jegyzőkönyvek a *Bulletin de liaison des membres de la Société de géographie* 2015. júniusi számának mellékleteként jelentek meg *Les experts français et les frontières d'après-guerre. Les procès-verbaux du comité d'études 1917-1919* címmel (bev. és jegyz. Isabelle Davion, előszó Georges-Henri Soutou).

³⁶ Tegyük ehhez hozzá a történész megállapítását: „A szakértők valamikor 1915 és 1917 között határozták meg, hogy mit lehet elképzelni, azt viszont, hogy ebből a gyakorlatban mi valósul meg, a politikusok – és részben a diplomataik – valamivel később döntötték el” (Ablonczy Balázs: *i. m.* 13.).

³⁷ Antoine Meillet: *Les Langues et les nationalités. Scientia : rivista internazionale di sintesi scientifica* IX. évf. 1915/18. 192–201. https://amshistorica.unibo.it/diglib.php?inv=7&int_ptnum=18&term_ptnum=200&format=jpg [utolsó hozzáférés: 2023. április 30.]

³⁸ A *Scientia* szerepével, hatásával a korban – tudomásom szerint – nem foglalkoztak. Jelentőségét viszont már szerzői névsora is bizonyítja.

³⁹ A 1915-ös első szám az év elején jelent meg; a *Népművelés* című folyóirat márciusi számában dr. Sebestyén Károly recenzálta (*Tudósok háborúja*) írásait, a recenzióról pedig a *Néptanítók Lapja* is beszámolt április 29-i, 17-es számában.

⁴⁰ Giuseppe Bruni, Federigo Enriques, Antonio Dionisi, Andrea Giardina, Eugenio Rignano.

arról, hogy feltárjuk és megvizsgáljuk azokat a mélyen gyökerező okokat, jelentős szociológiai tényezőket, melyek előbb vagy utóbb, de mindenképpen elkerülhetetlenné tették volna a kataklizmát.⁴¹

Az első három, egy blokkban közölt írást a francia Lucien Lévy-Bruhl (filozófus, antropológus, szociológus), az angol William James Ashley (történész-közgazdász) és a német Wilhelm Wundt (pszichológus) jegyzi, de ebben a számban szerepel sok más szerző mellett Oliver Lodge (fizikus), Georg von Below (gazdaság- és társadalomtörténész), Vilfredo Pareto (közgazdász-szociológus), William J. Collins (orvos, politikus), Eduard Meyer (történész, egyiptológus, Kelet-kutató), Lujo Brentano (közgazdász) és Andrassy Gyula tanulmánya is.

Egy számmal később, amikor visszatér és folytatódik a téma, ugyanez a többoldalú és sokszínű megközelítés jellemzi. Meillet tanulmánya Robert Michels politikai szociológusé (*Cittadinanza e nazionalità*) előtti lapokon kap helyett, a lapszámban pedig egyebek mellett John Holland Rose, Charles Guignebert és Ramsay Muir (történészek) írásai között szerepel.

Meillet a háborúban álló Európa hatalmi csoportjainak nyelvi helyzetét méri fel abban az értelemben, hogy a háborút mint terület- és hatalomszerzésre irányuló konfliktust – ha valamelyest próbál is elhatárolódni a gondolattól, de mégis – a nyelvek fejlődésével, egymással folytatott évezredek rivalizálásával azonosítja, s lényegében ennek a következményének is tekinti.⁴² Érzését két gondolat alapozza meg, melyeket korábbi munkáiban már kifejtett: egyrészt nyelv és nemzet szoros kötöttségéé, másrészt az, hogy a történelem során a nyelvek – fennmaradásért vagy hegemoniáért folytatott, fegyveres vagy kulturális – küzdelmében mindig a fejlettebb civilizáció (kultúra) nyelve maradt fenn. Történeti áttekintéseiből (itt és más írásaiban) is az a gondolat körvonalazódik, hogy a politikai hatalmi helyzet vagy társul kulturális (civilizációs) hatalmi pozícióval, vagy nem, de a politikai hatalommal rendelkező nemzet (azaz nyelv) csak akkor marad fenn, ha kulturális (civilizációs) ereje, befolyása is van, méghozzá nagyobb, mint a riválisának. Ezt a durva vonalakkal felvázolt képet tanulmányában a nagy nyelvek (azaz birodalmak) elemzése finomítja tovább.

Meillet szerint Franciaország és Anglia tiszteletben tartja a nemzetiségeket, Németország és a német hatalmi körbe tartozó Ausztria és Magyarország elnyomja őket.⁴³ Ezért:

Bármelyek is legyenek a háború távolabbi okai, a harc lényegében a már jelenleg is erősen domináns, de szerepét továbbnövelni akaró birodalmi Németország, valamint az ausztriai németek és olyan népek között zajlik, akik visszautasítják a német hegemoniát, és minden áldozatra készen állnak azért, hogy nemzeti életük teljes maradjon.

Ebből a szemszögből a háború, amely éppen zajlik, egy sor olyan hosszúra nyúlt harc következményének látszik, melyek az indoeurópai nemzet nyelvét elterjesztették a világ nagy részén, ami után az indoeurópai nyelvek vagy egymás helyét vették át, vagy más nyelvcsaládokét. Úgy tűnt, mintha

⁴¹ *L'Enquête de „Scientia” sur la guerre*. IX. évf. 1915/17. 39. Kiem. az eredetiben.

⁴² Amikor kevésbé a nagy háború kontextusában, mint inkább a nyelvek történeti alakulása felől szemléli a nyelv és hatalom viszonyát, nemcsak oksági viszonyt lát benne: „A nyelvi harc a hatalomért folytatott harc szimbóluma.” (Antoine Meillet: *Les Langues dans...* [1918]. 194; vö. uő: *Les Langues dans...* [1928]. 152.)

⁴³ „Németországnak csak két szövetségese van, két csoport, akik elnyomják a nemzetiségeket: a magyarok, akiknek sikerült egy ország kizárólagos uraivá tenni magukat, pedig kisebbségben vannak ott a szerb-horvátokkal, románokkal, ruténokkal és szlovákokkal szemben, illetve a törökök, akik erőszakkal uralkodnak arabok, görögök, örmények, (a jelenleg kis számban lévő) szlávok, szíriai keresztények, zsidók fölött, és akiknél a zavaros közigazgatás szervezett mérsárlásokkal tartja távol az alattvalókat.” Antoine Meillet: *Les Langues et les nationalités*. 192.

ennek a fajta harcnak vége szakadt volna, de elszörnyedve látjuk kiemelkedni a sírból, amelynek a falai, azt hittük, fogva tartják a múlt e kísértetét.⁴⁴

Meillet úgy látja, hogy a nagy, közös indoeurópai ősnyelv egységéből az idők során a népek szétválásával kisebb nyelvi egységek jöttek létre. A germán nyelvek közül a 17. század óta az angol volt a legkedvezőbb helyzetben, mert a gyarmatai révén minden kontinensen elterjedt. „A német kevésbé volt szerencsés”, mert neki nem sikerült a modern időkben gyarmatokat szereznie, Európán túl terjeszkednie és nyelvüket elterjeszteni, mint az angoloknak, a spanyoloknak, a portugáloknak és a franciáknak. Ezért használta arra a hatalmát, hogy „felszámoljon vagy asszimiláljon balti vagy szláv nyelveket beszélő népeket”. De a szlávok „nemzeti öntudatukra ébredtek, és most minden asszimilációnak ellenállnak”, meg akarják nyelvüket óvni, és „a német minden további terjedése kezd lehetetlenné válni”. Sokáig ugyan a német szolgált „közös civilizációs nyelvként” a szláv népek körében, de mégsem fogadták azt be „közös domináns nyelvenek”, sőt „a 19. század során minden szláv nemzet kiformálta saját civilizációs nyelvét, mely megfelel szükségleteiknek”. Ennek következtében pedig „a németek azt láthatták, hogy nyelvük elveszíti azokat a területeket, amelyeket úgy gondolták, hogy megnyerhetnek. Szinte körbezáródott a német, és békés eszközökkel nem volt esélye ebből kitörni. A német minden terjedését megállították”.⁴⁵

Meillet Oroszország helyzetét azért látja másnak, mert „nincs szüksége arra, hogy nyomást gyakoroljon európai szomszédaira területei növelése érdekében. Ázsia végtelen, alig benépesült, vagy alacsonyabb rendű civilizációban élő emberek lakta területeket kínál számára”, azaz terjedése folyamatos és biztosított.

Egyetlen másik indoeurópai nyelv területe, még bizonyára az angolé sem nőtt annyit az utóbbi években, mint az oroszé. Oroszországnak semmi szüksége nem volt a háborúra, de ha mégis elfogadta, az azért van, mert nem hagyhatta, hogy egyszer s mindekorra elzárják előle a Földközi-tengerhez vezető utat.

Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy az orosz bürokráciát nacionalista szellem irányítja, és ezért elnyomásban tartják a finn, a lett, a lengyel, az örmény, a grúz és a kisorosz népet.⁴⁶

A szövetségesek nyelveit összehasonlítva kijelenti, hogy az angol és a francia „(és vele együtt a többi neolatin nyelv, például az olasz) a legmodernebb minden indoeurópai nyelv közül, és tart a legelőrébb a fejlődésben. Ezzel szemben a szláv nyelvek a legarchaikusabbak”. Nyelvtanuk régiességekkel van tele, kiejtésük sajátos, szókincsük pedig

⁴⁴ Uő: *Les Langues et les nationalités*. 193. A tanulmány zárómondata is a német hegemoniára törekvés gondolatához tér vissza, és ha nem is mondja ki itt sem, hogy ezt tartja a háború kiváltó okának, mégis elég nehéz jelentését másként érteni: „Kizárólag a német hegemoniára törekvés kényszerítette ki három olyan különböző hatalom egyesülését, mint Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország, melyek közül az első kettő egyáltalán nem vágyik arra, hogy európai területeit növelje, a harmadik pedig, miközben nagyfokú nacionalizmus jellemzi, nem tudna, de nem is akar már Európában terjeszkedni”. Uo. 201.

⁴⁵ Uo. 196.

⁴⁶ Uo. 200.

elkülönül, és szinte egyetlen eleme sem egyezik Európa más nyelveinek szókészletével: a szlávok, különösen pedig az oroszok sokáig kívül maradtak az európai civilizáció nagy mozgalmain, és csak a közelmúltban jutottak odáig, hogy európai szavakat fogadjanak be. A szláv szókészletek a legérthetlenebb (les plus aberrants) európai szókészletek közé tartoznak.⁴⁷

A háborúval foglalkozó tanulmányok a következő években is rendszeresek voltak a *Scientia* hasábjain. Meillet legközelebb – egy rövid recenziót leszámítva Saussure *Cours de linguistique générale*-járól⁴⁸ – 1918-ban jelentkezett írással (*La Situation linguistique en Russie et en Autriche-Hongrie*),⁴⁹ melyben, mint címe is jelzi, Oroszország és Ausztria–Magyarország nyelvi helyzetét elemzi. A folyóiratnak 1918-ra egyetlen, minden számban visszatérő tematikus blokkja maradt, mely a címe szerint a legfontosabb aktuális nemzetközi kérdésekről ígért áttekintést (*L'Enquête sur les hautes questions actuelles d'ordre international*), de e kérdéseket továbbra is a háború inspirálta.

Meillet 1918-as írása az Orosz Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvi helyzetét hasonlítja össze. Úgy látja, az a közös bennük, hogy mindkettő különböző nyelvű népeket foglal magában, „ebben különböznek Angliától, Franciaországtól és Olaszországtól, ahol mindenki ugyanazt a civilizációs nyelvet beszéli, és a helyi nyelvek mind ugyanahhoz a nyelvsaládhhoz tartoznak”.⁵⁰ Ettől eltekintve azonban a két birodalom helyzete egészen más. Oroszországban nem orosz nyelvű népek lényegében csak a határvidékeken élnek, „az orosz nyelvűek egy rendkívül egységes, szorosan összetartozó csoportot alkotnak”, egészen „a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig, a Bug jobb partjától a Volgáig, és részben a Volgától keletre”,⁵¹ Finnország és az Orosz Birodalomhoz tartozó lengyel területek nyelvi függetlenségét, a saját nyelvük használatát pedig a Birodalom elfogadja. Meillet végigtekinti a belső területeken elszórtan beszélt vagy a többi határvidéken használt nyelveket is, de a Birodalom nyelvi egysége szempontjából eltérő okok miatt (egy vagy több okból) nem tartja őket lényegesnek: vagy azért, mert „nincs civilizációs értékük”,⁵² és/vagy az eloroszkodás (russification) „minden erőfeszítés nélkül, pusztán az oktatás és a civilizáció fejlődése révén” már folyamatban is van,⁵³ és/vagy nagyon kis közösség használja azokat, vagy nem összetartó, öntudattal rendelkező nemzetek nyelvei, és/vagy emellett nincs írásbeliségük, vagy nincs irodalmuk, vagy ha van irodalmuk és nemzeti létük is, akkor több csoportban, nem egy összefüggő területen élnek, azaz a más nyelvekkel való kapcsolattartáshoz és a közigazgatás nyelveként az oroszot használják. Az 1914-es adatok alapján nézve az egységet képező területen 75 millió orosz nyelvű ember él, és e népesség „hatalmas többségének vagy lényegében a teljes népességnek az orosz az egyetlen civilizációs nyelve”. Az oroszoknak volt „a 19. század során az egyik legeredetibb és leghumánusabb irodalma”. És a

⁴⁷ Uo. 201.

⁴⁸ Antoine Meillet: F. de Saussure, Cours de linguistique generale. *Scientia* XI. évf. 1917/22. 151–152.

⁴⁹ Antoine Meillet: La situation linguistique en Russie et en Autriche-Hongrie. *Scientia* XII. évf. 1918/23. 209–216. https://amshistorica.unibo.it/diglib.php?inv=7&int_ptnum=18&term_ptnum=200&format=jpg [utolsó hozzáférés: 2023. április 30.]. A folyóirat kéthavonta jelent meg, és mivel Meillet a lap az évi harmadik számában jelentkezett ezzel az írással, születését 1918 tavaszára tehetjük, ami egybeesik a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* megírásának idejével.

⁵⁰ Antoine Meillet: *La situation linguistique...* 209.

⁵¹ Uo. 209, 211.

⁵² Uo. 211. A „civilizációs érték” fogalmát közelebről itt sem határozza meg, de sejtethetően a többi szempont vagy mindenesetre több szempont gyűjtőfogalmaként használja.

⁵³ Uo. 211.

nyelvet „olyan hajlékonyá tették, hogy azon minden filozófiai gondolatot, minden tudományos ismeretet könnyen vissza lehet adni”. Az orosz „egy nagy civilizációs nyelv, és bár kevesebben ismerik, mint a franciát, az olaszt, a németet vagy az angolt, mégis ugyanazokat a szolgálatokat teheti”.⁵⁴ Mielőtt áttérne Ausztria–Magyarország elemzésére, Meillet összefoglalólag kijelenti: „sehol máshol nincs olyan terület, mely nyelvi egységesebb, mint az orosz. A nyelv révén Oroszország – még sokkal inkább, mint Németország, Francia- vagy Olaszország – arra hivatott, hogy egységes államot alkosson”.⁵⁵

Teljesen ellentétes képet mutat Meillet Ausztria–Magyarországról. Úgy látja, hogy

a két állam közül, melynek az egyesülése a Habsburg Birodalom, az egyiknek, Ausztriának nincs egyetlen nyelve sem, mely a sajátja lenne, kivéve a csehet, a másiknak, Magyarországnak van egy hivatalos nyelve, a magyar, mely ugyan a királyság legnépesebb és legbefolyásosabb csoportjáé, de csak a lakosság kevesebb mint felének az anyanyelve.⁵⁶

Ezzel szemben Ausztria népeinek többsége szláv, a birodalomban pedig négy jól körvonalazott szláv csoport él, melyek közül egyik sem tudja azt az egységet megvalósítani, amelyet szeretne. Az első közülük a csehszlovák, mely körülbelül kilencmillió fős összefüggő blokkot alkot, magyarok és német nyelvű népek közé ékelődve él, és önálló államot szeretne alkotni; a második a lengyeleké, akiket saját testvéreiktől önkényesen elszakítottak, amikor a német és az orosz birodalomhoz csatolták őket; nekik csak az újraegyesülés jelenthetne kielégítő megoldást; a harmadik a ruténoké vagy kisoroszoké, akiknél a nemesi és polgári réteg lengyel nyelvű, az alacsonyabb rétegek kisoroszok; a negyedik pedig a szlovénoké és szerbhorvátoké együtt, akiknek a nyelve között olyan kicsi a különbség, hogy nincs is külön-külön irodalmi nyelvük.

Meillet szerint Ausztriában a középkor óta a német nyelvű népesség hegemoniára törekvése határozta meg az ország történelmét, pedig létszámuk még a 20. század elején is csak a teljes lakosság harmadát teszi ki.

Az ausztriai németek mihelyst úgy érzik, hogy dominanciájuk elveszhet, természetesen a német birodalom felé tekintetnek. *Ausztriában nincs osztrák csoport, csak irredentizmusok vannak.* Ausztria–Magyarországnak, melyet egy feudális ház ügyeskedései (combinaisons) hoztak létre, a határai önkényesek, és semmilyen nyelvi határral nem esnek egybe.⁵⁷

A sok nemzetiséget és sok nyelvet egy államba tömörítő Oroszország és Ausztria–Magyarország szembesítésének végső konklúziója az, hogy nyelvi helyzetük „semmilyen tekintetben nem összehasonlítható”:

az egyik oldalon van egy hatalmas tömeg, melynek egysége erősebb nem is lehetne, és amely sajátjának tudhatja Európa egyik nagy civilizációs nyelvét, a másik oldalon véletlenszerűen összefűzött csoportok vannak, akik arra vágnak, hogy elszakad hassanak egymástól, és akiknek a többsége nem

⁵⁴ Uo. 211–212.

⁵⁵ Uo. 213.

⁵⁶ Uo. 213.

⁵⁷ Uo. 216. Kiem. az eredetiben.

fogadja el hivatalos és civilizációs nyelvként a magyart vagy a németet, amelyeket évszázadok óta próbálnak fortélylallyal vagy erőszakkal rájuk erőltetni.⁵⁸

Az eddig mondottakból is jól körvonalazódnak azok jellemzők, melyek a francia nyelvész gondolkodásában értéket képviselnek: az egység, a természetes nyelvi határ egybeesése az államhatárral.⁵⁹ A magyar nyelv leírásában ezek az értékek csak tagadólag vannak jelen:

Magyarországon a magyar mellett beszélnek még: délen a szerbhorvátot, északon a szlovákokat, keleten a románokat, a nagyon sok betelepült németet nem is számítva, akik az ország különböző részeiben élnek. A magyar a finnugor családba tartozik; nyelvi szempontból semmi köze sem a szláv nyelvekhez, mint amilyen a szlovák vagy a szerbhorvát, sem a román nyelvekhez, mint a román. Típusát tekintve távol áll Európa más nyelveitől is, amelyek szinte kivétel nélkül az indoeurópai csoportba tartoznak. Még a finnre sem hasonlít, amely a finnugor nyelvek egészen más csoportjának a része. A magyar kisebbség, melynek az anyanyelve a magyar, viszonylag jól érezheti magát a királyság belsejében, mert a hivatalos nyelv a magyar. A lakosság teljes fennmaradó része szenved attól, hogy civilizációs nyelvként olyan idiómát kell, hogy használjon, amely elszigeteli őt azoktól a természetes csoportoktól, amelyekhez a királyság más nemzetei, a szlovákok, a horvátok és a románok tartoznak, és ezzel együtt Európa többi részétől is, de főleg a legfontosabb szláv nyelvtől, az oroszától. Ugyanis a szlovákok a cseh csoportba tartoznak, a horvátoknak a szerbekkel közös az irodalmi nyelvük, a magyarországi románok ugyanazt a nyelvet használják, mint a Román Királyságban élők. A szlovákok, horvátok és románok magyarrá tételére tett erőfeszítések oda vezetnek, hogy a lakosság egyik felére egy olyan nyelvet kényszerítenek rá, amely semmilyen tekintetben nem magasabb rangú, és csak gyakorlati nehézségeket okoz.

[...] Magyarországon a magyarok a királyság teljes lakosságának közel felét adják; zsarnoki (tyrannique) hegemoniájuk egy olyan tömbre támaszkodik, mely a terület központi részét foglalja el. Addig, amíg a szlovákokat, horvátokat és románokat vissza nem adják azoknak a csoportoknak, amelyekhez természetesen tartoznak, és amíg a Magyar Királyság fenntartja jelenlegi mesterséges határait, a magyarok zsarnoki törekvései még valamelyest szilárd alapra támaszkodhatnak.⁶⁰

A *Scientiában* közölt tanulmány és a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* első kiadása egy időben keletkezett, így nem meglepő, hogy a magyar nyelvről adott helyzetértékelésük is egybevág. Talán rövidege, tömörsége miatt, de a széles tudományos közönségnek íródó tanulmány retorikájában a politikai állásfoglalás még határozottabban érzékelhető, mint az elsősorban a nyelvtudományos és a tágabban vett „művelt” közönségnek szóló könyvben: a tudós megfigyelést – ha éppen az ellenkezőjét próbálja is hangsúlyozni a könyv előszavában⁶¹ – sokkal inkább a politikai cselekvésre való hatásgyakorlás gondolata vezérli.

⁵⁸ Uo. 216.

⁵⁹ Vö. Sébastien Moret: Antoine Meillet et l'indépendance nationale. In: *Contributions suisses au XIIIe congrès mondial des slavistes à Ljubljana*. Éd. par Patrick Sériot, Peter Lang, Berne. 2003. 187.

⁶⁰ Antoine Meillet: *La situation linguistique...* 213–214.

⁶¹ Kosztolányi fordításában, a nyílt levélből idézve a gondolat így hangzik: „a tudós szerepe nem az, hogy vezessen, hanem hogy fölvilágosítsa azokat, akiknek föladatuk a cselekvés”. Kosztolányi Dezső: *i. m.* 82. Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1918). 7; Uő: *Les Langues dans...* (1928) VIII.

Ha azt vizsgáljuk, hogy változott-e Meillet álláspontja a Monarchia nyelveit, illetve a magyart illetően a háborút követően, a *Les Langues dans l'Europe nouvelle* első (1918) és második kiadása (1928) között, akkor azt kell mondanunk, hogy nem. A helyzetértékelés mindegyikben ugyanabból a gondolatból indul ki: az a kedvezőbb helyzet, ha a nyelvi határ az államhatárral egybeesik. A *Scientiában* 1915-ben közölt írása (*Les Langues et les nationalités*) ugyanúgy a Monarchia felszámolásának gondolatát sugallta a nyelvek történeti-hatalmi viszonyának vizsgálatakor, mint az 1918-ban megjelent művei, és a könyv 1928-as kiadása is ezt hagyja jóvá.

Kosztolányinak a második kiadáshoz kapcsolódva, 1930-ban írt nyílt levele sorai között egyértelműen érződik az ország feldarabolásán érzett fájdalom is, de azt a képet kifogásolja nagyobb hangsúllyal, amelyet a nyelvész a magyar nyelvről és kultúráról fest. Meillet-nél az 1928-as kiadásban a nyelvek értékelésének retorikáját meghatározza egy másik alapelv is, mely egyébiránt a korábbi írásaiban is már jelen volt. Ez egy olyan koncepciót körvonalaz a jelen problémájaként és a jövő érdekeként, mely a rendteremtés gyakorlatias igényével is társul. A könyv mindkét kiadásának első gondolata és mondata az, hogy „a mai Európa nyelvi helyzete képtelen”.⁶² Ez a paradox helyzet abból fakad, hogy miközben az „anyagi civilizáció, a tudomány és még a művészet is egységessé válik”, és „Európa arra halad, hogy egyetlen civilizációvá váljon”, a „civilizációs nyelvek” egyre csak szaporodnak, ami „az egyetlen kultúra számára nem hajt hasznot”, hiszen „húsz különböző nyelv megismerése sem lesz elég ahhoz, hogy ennek az egyetlen Európának a műveltségét nyomon kövessük”.⁶³ Európában már eleve „több mint húsz indoeurópai nyelv van, amely civilizációs nyelv vagy amelyet ekként próbálnak használni”, ehhez jön még a három finnugor (magyar, finn, észt), valamint „Konstantinápolyban a török”.⁶⁴ Az, hogy a finnugor nyelveket azokhoz sorolja, amelyek (csak) törekszenek arra, hogy az európai szinten civilizációs nyelvként vegyék őket számításba, akkor válik egyértelművé, amikor az egyes nyelveket vizsgálja.

A finnugor család, mondja a bemutatásában, Ázsiából származik, és Szibériában számos finnugor csoport van, de a „két fő nyelv”, a finn és a magyar már Európában él.⁶⁵ A finnugor nyelvek megőrizték a szerkezetüket, amely nagyban különbözik az indoeurópaiakétól; „a szókincsükre jelentős hatást gyakoroltak az indoeurópai nyelvek, miközben ők maguk nem hatottak azokra”.⁶⁶ A mind nyelv, amelynek „van eredeti irodalma, és minden tudományos gondolatot ki tud fejezni” jól használható eszköze a nemzeti kultúrának.⁶⁷ Ennek ellenére az 1928-as kiadásnak a balti régiót vizsgáló fejezetében azt hangsúlyozza, hogy „a finn és az észt még jobban elszigeteli a művelt finneket és észteket Európa egyéb részeitől, mint a hasonlóan kicsi csoportok civilizációs nyelvei”.⁶⁸

A magyar nyelvre vonatkozó megállapításai a két kiadás között nem változtak, s ahogy Kosztolányi nyílt levele is jelezte, nem festett kedvező képet sem a nyelvről, sem a magyar

⁶² Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1918). 9; Uő: *Les Langues dans...* (1928) 1. A mondatot Kosztolányi fordításában idéztem (Kosztolányi Dezső: *i. m.* 82.).

⁶³ Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1918) 10–11; uő: *Les Langues dans...* (1928). 2–3.

⁶⁴ A nyelvek, amelyeket (és ahogy) az indoeurópaiak között felsorol: olasz, spanyol, portugál, francia, román, katalán, német, flamand–holland, angol, svéd, dán–norvég, cseh, lengyel, szerbhorvát, bolgár, orosz, szlovén, walesi, örmény, görög, valamint azok a nyelvek, amelyeket „próbálnak megújítani vagy létrehozni: az ír, az izlandi, a litván, a lett, az albán”. Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1918). 104; uő: *Les Langues dans...* (1928). 85.

⁶⁵ Uő: *Les Langues dans...* (1918). 55; uő: *Les Langues dans...* (1928). 47.

⁶⁶ Uő: *Les Langues dans...* (1918). 58; uő: *Les Langues dans...* (1928). 49.

⁶⁷ Uő: *Les Langues dans...* (1918). 55; uő: *Les Langues dans...* (1928). 47.

⁶⁸ Uő: *Les Langues dans...* (1928). 204.

kultúráról, de az előttük álló jövőről sem. Ezt a képet itt részletesebben nem elemzem, de érzékeltetésére felidézek egy hosszabb részletet, melyet (kisebb szeletekre tagolva és kommentálva) a nyílt levél is felemlít:

Egyébként a magyar nem régi civilizációs nyelv. Szókincsében mindenféle külső hatás nyomát viseli; telistele van török, szláv, német, latin kölcsönszókkal s ő maga alig gyakorolt a szomszéd nyelvekre tartósabb hatást. Irodalmának nincs tekintélye. A magyar nyelv nem tartozik ahhoz a nyelvcsaládhoz, mint a legtöbb Európában beszélt nyelv, különösen Európa ezen a táján; szerkezete bonyolult, senkise tanulja meg könnyűszerrel. Magyarországon kívül teljesen ismeretlen. A magyar alattvaló, aki nem tud más közhasználatú nyelvet, mihelyt túljut Magyarország határain, nem képes magát megértetni, sőt alig képes valahol még tolmácsot is találni. Egy magyarul megjelent tudományos munka, bármi is az értéke, arra van kárhozzátva, hogy ismeretlen maradjon; le kell fordítani vagy kivonatolni kell egy nagy idegen nyelvre. [...]

Azon a napon, melyen Magyarország oligarchikus szervezete engedett volna a világon végigsöpörő népies mozgalomnak, a magyar nyelv elsöpördött volna a főúri rend romjaival együtt, mely ezt a nyelvet erőszakkal kényszerítette másokra. Mert a magyar nyelvet csak ennek a rendnek politikai ereje védelmezte. Ez a nyelv nem rejt magában eredeti civilizációt.⁶⁹

Meillet 1918-ban és 1928-ban is úgy látja, hogy az olyan kis közösségek által beszélt nyelvek, mint a litván, a lett, a magyar, a finn és a nagy szláv egység létrehozásának lehetőségét elszalasztó, egymástól inkább elszigetelődő kisebb szláv nyelvek „nehezítik meg leginkább azt a nyelvi egységet, mely méltó lenne az európai civilizáció egységéhez”.⁷⁰

Meillet szerepe a saját korában messze túlszárnyalta a nyelvtudomány szorosán vett területét. Itt részletesen nem volt mód a tanszékalapítás háttérének, a folyamat személyes, intézményi és politikai oldalának nyomon követésére, de a nyelvész szerepét, közreműködésének nyomait az ENLOV, illetve a francia külügyminisztérium levéltárában őrzött dokumentumok is bizonyítják. Furcsa ellentmondás, hogy Meillet ugyanazokban az években tesz a legtöbbet a francia nyelvészeti finnugrisztika megalapításáért, amikor a finnugor nyelvekről a fent idézett véleményt fejt ki. Francia részről mégis nagyon nagy részben az övé az érdem, hogy az első világháborút követően Franciaországban létrejönnek a finnugor nyelvek és kultúrák tanulmányozásának, tudományos vizsgálatának keretei. A bonyolult és ellentmondásokkal terhes képet azonban tovább kuszálja az is, hogy az általa pályára állított és a magyar és a finn kultúra ügyét 1923-tól egészen haláláig (1988) képviselő Aurélien Sauvageot munkássága is szinte ugyanilyen jellegű és mértékű ellentmondásokkal terhes.⁷¹

⁶⁹ Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1928). 208–209. Az idézet Kosztolányi Dezső fordításában közlöm (Kosztolányi Dezső: *i. m.* 87–90.). Ugyanezek a gondolatok olvashatók – kevés különbséggel a kötet első kiadásában is (Antoine Meillet: *Les Langues dans...* [1918]. 236–237.).

⁷⁰ Antoine Meillet: *Les Langues dans...* (1928). 274. Kis különbséggel ugyanezt a mondatot lásd uő: *Les Langues dans...* (1918). 317.

⁷¹ Erről egy korábbi tanulmányban írtam részletesebben: Józán Ildikó: Géographie, typologie, politique: La Fondation de la chaire des langues finno-ougriennes à l'École des langues orientales vivantes. In: *La France et l'Europe médiane: Construction des savoirs savants. Institutions, disciplines et parcours (XIXe–XXIe siècles)*. Éd. par Antoine Marès, Institut d'études slaves (IES), Paris 2019. 185–198.

Languages in the New Europe. Antoine Meillet and the First Finno-Ugric Chair in Paris

Keywords: Antoine Meillet, Dezső Kosztolányi, Finno-Ugric languages, ENLOV, INALCO

The open letter (*The place of the Hungarian language on the Globe*, 1930) that Dezső Kosztolányi (1885–1936) wrote to the most important French linguist of his time, Antoine Meillet (1866–1936), is well known to the Hungarian public. Kosztolányi's essay does not paint a sympathetic picture of the French linguist, since it reminds of the unflattering statements he made about the Hungarian language and culture in his book *Les Langues dans l'Europe nouvelle* (1918, 1928). But Meillet was in his time a linguist and a figure of French intellectual life whose influence went beyond the frontiers, and his work continues to exert an influence today not only in the field of linguistic research and university teaching of foreign languages in France, but also for Finno-Ugric studies. Despite the fact that, during the years of the First World War, he repeatedly expressed the view that there was little point in the survival of the Hungarian language in the "new Europe", he worked with great consistency and perseverance from the turn of the century onwards to establish a framework for the study of Finno-Ugric languages in France at institutional level. It was largely thanks to his work that the first French chair of Finno-Ugric languages was created in 1931 at the École nationale des langues orientales in Paris.